

Krajewska, Maria

Biblioteka Izabeli i Jana Klemensa Branickich w Białymstoku

Studia Teologiczne 7, 201-224

1989

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIA KRAJEWSKA

**BIBLIOTEKA IZABELI I JANA KLEMENSA BRANICKICH
W BIAŁYMSTOKU**

Treść: I. Wstęp; II. Geneza i rozbudowa biblioteki; III. Identyfikacja i charakterystyka księgozbioru; IV. Funkcja społeczna biblioteki w XVIII wieku.

I. WSTĘP

Z wielu starych rodów magnackich w Polsce, do wielkiego znaczenia politycznego i kulturalnego doszli Branicy z Ruszczy herbu Gryf. Hetman Jan Klemens Branicki (1689-1771), właściciel dóbr białostockich, był ostatnim z rodu. Ożeniony z Elżbietą—Izabelą Poniatowską (1730—1808) znaczną część życia spędził z małżonką w białostockiej rezydencji. Branicy, podobnie jak inni magnaci, w swoim pałacu gromadzili księgozbiór. W 1808 r. biblioteka liczyła 1927 vol. książek w języku polskim, francuskim i włoskim.

W XVIII w. kultura polska rozwijała się na wzorach kultury francuskiej. Słynne salony literackie były wzorem do naśladowania w Polsce, stanowiły one ośrodki kultury. Takim ośrodkiem kultury w tym okresie stał się pałac Branickich w Białymstoku. Dumą i honorem bogatej szlachty było posiadanie w swoich dworach biblioteki. Obok dzieł sztuki (malarstwo, rzeźba) eksponowane były bogato oprawione dzieła literackie. Branicy wywarli znaczny wpływ na rozwój kultury na terenie miasta Białegostoku. O mecenacie Branickich pisali: J. Glinka¹ i E. Szulborski². W opracowaniach dotyczących rozwoju kultury na białostockiej o bibliotece pałacowej wspomniano fragmentarycznie, ogólnikowo, stwierdzano, że taka była, ale nie odegrała zasadniczej roli.³ Dokładne badanie procesu gromadzenia księgozbioru, identyfikacja poszczególnych pozycji

1. J. Glinka, *Źródła archiwalne do dziejów mecenatu Jana Klemensa Branickiego*, br. m. w., 1948.

2. E. Szulborski, *Mecenat kulturalny Branickich*, Lublin 1977, praca magisterska.

3. Z. Sokół, *Rozwój bibliotek publicznych w Białymstoku i ich rola w umacnianiu kultury polskiej*, Rocznik Białostocki, 8 (1968), s. 519.

występujących w inwentarzu, dokonanie charakterystyki zasobu biblioteki, analiza funkcji społecznej przyczyniły się do oceny roli, jaką spełniła biblioteka Branickich w rozwoju kultury na wschodnich terenach Polski w XVIII w.

Badaniem księgozbioru Branickich dotychczas zajmowała się jedynie Z. Sokół,⁴ podkreślając w nich bibliofilskie zainteresowania Hetmana Moim zdaniem, J. K. Branicki bibliofilem nie był. Księgozbiór gromadził w celach praktycznych, potrzebne mu były książki do czerpania wzorów z zakresu architektury, sztuki z zakresu malarstwa, rzeźby itp. Miłośniczką ksiąg, duchem opiekuńczym biblioteki była Izabela Branicka, założycielka salonu literackiego w pałacu.⁵

Podstawowymi źródłami informacji o bibliotece Branickich w Białymstoku są: „Inwentarz dóbr Jana Klemensa Branickiego” sporządzony po jego śmierci w 1771 roku;⁶ korespondencja Branickich;⁷ odpis katalogu sporządzony przez J. Glinkę.⁸

II. GENEZA I ROZBUDOWA BIBLIOTEKI

Trudno dziś ustalić i udokumentować genezę biblioteki w pałacu Branickich. Z literatury przedmiotu wynika, że biblioteki miały rodowy początek. Książki przekazywano pokoleniom w spadku po rodzicach, dziadkach lub krewnych. Do bibliotek książki trafiały w formie posagu, darów od przyjaciół i krewnych. Być może załącznikiem księgozbioru białostockiego były książki dziadków J. K. Branickiego (1624-1673) i babki Aleksandry Katarzyny Branickiej, córki Stefana Czarnieckiego (1698), jak też i rodziców Hetmana Stefana Mikołaja Branickiego (1709) i matki Katarzyny Scholastyki z domu Sapiechów (1720). Dziadek i ojciec byli ludźmi wykształconymi, brali czynny udział w życiu politycznym i kulturalnym kraju.⁹ Ojciec Hetmana w latach 1691-1697 dokonał przebudowy pałacu w Białymstoku, a więc na pewno interesował się architekturą i sztuką. W zbiorach biblioteki znajdowały się wydania książek sprzed 1709 r., czy były one własnością przodków Hetmana, nie wiemy.

Po śmierci ojca, jako 20-letni młodzieniec, Jan Klemens Branicki wraca do kraju (1709). We Fancji, (...) „był na służbie wojskowej francuskiej”.¹⁰ H. Muszyńska-Hofmanowa pisze, że otrzymał wszechstronne wykształce-

4. Z. Sokół, *Bibliofilstwo i biblioteka Jana Klemensa Branickiego*, Zeszyty Naukowe Filii UMCS w Rzeszowie, seria II, t. 2. (1975) s. 214-224.

5. O salonie literackim Branickich można się dowiedzieć z lektury M. Matuszewicz, *Pamiętniki...*, Warszawa 1876; A. Potocka-Wasowiczowa z Tyszkiewiczów, *Pamiętniki...*, Warszawa 1898; M. Starzeński — *Kartki z pamiętnika...*, Biblioteka Warszawska, 3 (1911) (z ogólnego zbioru Nr 283) H. Muszyńska-Hofmanowa, *W Wersalu Podlaskim*, Olsztyn 1961; T. Kostkiewicz z *Klasycyzm, sentymentalizm, rokoko*, Warszawa 1975, s. 358.

6. Inwentarz dóbr J. K. Branickiego. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Roskie nr 82.

7. Korespondencja Branickich uporządkowana przez Jana Glinkę w *Tekach*. Ośrodek Dokumentacji Zabytków przy Ministerstwie Kultury i Sztuki w Warszawie.

8. *Teka* J. Glinki nr 157.

9. W. Czapliński, *Jan Klemens Branicki (1624-1673)*. W: *Polski słownik biograficzny*, t. 2, Kraków 1936 s. 403; tamże K. Piwarski, *Branicki Stefan Mikołaj (1709)* s. 411.

10. Tamże W. Konopczyński, *Branicki Jan Klemens (1689-1771)* s. 404-407; tamże W. Konopczyński, *Branicka Izabela (1730-1808)* s. 396-397.

nie.¹¹ Można domyślać się, że przywiózł ze sobą wiele książek w języku francuskim, a przede wszystkim z zakresu architektury, malarstwa, rzeźby i z zakresu spraw wojskowych.

Małżeństwo J. K. Branickiego z Katarzyną Barbarą (1709) i następnie z Barbarą Szembekówną (1732) nie miało istotnego wpływu na rozwój biblioteki. Z identyfikowanych książek w języku polskim i francuskim, a wydanych do 1748 r. wynika, że niewiele ich było, kilka książek w języku polskim i kilka w francuskim.

W 1748 r. J. K. Branicki ożenił się z 18-letnią Izabelą Poniatowską, córką Konstancji (z domu Czartoryska) i Stanisława Poniatowskiego. Izabela była siostrą późniejszego króla Polski Stanisława Augusta. W. Konopczyński napisał (...) „wniosła pół miliona posagu i wyższą kulturę Czar-toryskich”.¹² Izabela знаła język francuski, łacinę, interesowała się literaturą, muzyką, teatrem. O jej zainteresowaniach świadczy dobór książek, znajdujący się w spisie katalogowym i w Inwentarzu dóbr.¹³ W jej apartamentach znajdowały się wydawnictwa wydane w latach przed 1748 r. Izabela wniosła do życia pałacowego w Białymstoku nowego ducha kultury, nowe obyczaje, tak modne wówczas życie salonowe, skupiała wokół siebie ludzi światowych, literatów, poetów, ludzi nauki i sztuki.

Z zachowanej korespondencji można wywnioskować, w jaki sposób Branickcy uzupełniali i gromadzili księgozbiór. Wpływy pochodziły głównie z zakupu. Książki sprowadzano z kraju i zagranicą. Dostarczali je pracownicy Branickiego, często przy różnych okazjach. W różnych miastach polskich, jak: Gdańsk, Warszawa, Poznań, Wilno, Lwów, Grodno mieli swoich agentów. Największe kontakty z zagranicą utrzymywali z Paryżem.¹⁴ Tam też była zamawiana *Encyklopedia* francuska, u pani Loullier za pośrednictwem Cabritta, bankiera warszawskiego.¹⁵ Ostatni tom Izabela Branicka otrzymała już po śmierci męża.

O zakupie książek w Gdańsku dowiadujemy się z listów i raportów urzędników Hetmana.¹⁶ Książki kupowano w Warszawie przy różnych okazjach handlowych. Zamawiano nowości wydawnicze w księgarzy i drukarzy np. u pana Szmida,¹⁷ Karasia¹⁸ Marco Bini i u żydów nieznanym z nazwiska. We Lwowie kupowano książki u Pfaffa, czego dowodem są zachowane rachunki.¹⁹

W Białymstoku, podobnie jak i w innych miastach, kolportażem książek zajmowała się poczta. Branicka w liście do W. Matuszewicza, podskarbiego białostockiego, pisze m. in. o książkach, które należy kupić w Białymstoku.²⁰ Branickcy ponumerowali czasopisma, jak też różne katalogi wydawnicze i aukcyjne. Mieli zatem pełne rozeznanie, co i gdzie można nabyć.

Izabela Branicka po śmierci męża (1771) zajęła się kompletowaniem i konserwacją księgozbioru. Kupowała brakujące tomy dzieł, ściągала od dłużników wypożyczone książki, np. poleciła swemu sekretarzowi Fiazel-

11. H. Muszyńska-Hoffmanowa. W *Wersalu Podlaskim* s. 10.

12. W. Konopczyński, *Branicka Izabela*, PSB, t. 2, s. 396-397.

13. *Teka* J. Glinki nr 157; Archiwum Główne Akt Dawnych Arch. Ros. I 38.

14. Hetman utrzymywał w Paryżu pełnomocnika pana Russo. AGAD I/38.

15. *Teka* J. Glinki nr 373, s. 33.

16. Tamże, nr 369, s. 9.

17. Tamże nr 320, s. 180; AGAD Arch. Branickich nr 7 k. 1.

18. Tamże, s. 95.

19. AGAD nr 7 k. 1.

20. *Teka* J. Glinki nr 373, s. 7, 26, 33, 41.

lemu odebrać wypożyczone książki od architekta Sękowskiego.²¹ Kupowała podręczniki szkolne i czasopisma.²² Broniła księgozbioru przed nieuczciwymi „przyjaciółmi”, którzy próbowali po śmierci Hetmana przywłaszczyć jego książki. W 1780 r. Czapski, starosta knyszynski oskarżył nieżyjącego już J. K. Branickiego o zrabowanie biblioteki w Knyszynie. Izabela Branicka stanowczo temu zaprzeczyła, jej zdaniem księgozbiór ten spłonął w czasie pożaru w Knyszynie.²³

III. IDENTYFIKACJA I CHARAKTERYSTYKA KSIĘGOZBIORU

Badanie zasobu księgozbioru biblioteki Branickich przeprowadziłam na podstawie wykazu książek umieszczonych w katalogu z 1794 r. i w Inwentarzu dóbr J. K. Branickiego z 1771/72 r.²⁴ oraz korespondencji Branickich, którą uporządkował kustosz archiwum wilanowskiego Jan Glinka. Uporządkowaną tematycznie korespondencję umieścił w tak zwanych *Tekach*. Katalog osobowy i przedmiotowy w układzie alfabetycznym z numerami Tek i stron sporządził Z. Zieliński.²⁵

Wykaz książek umieszczony w *Inwentarzu* jest niepełny, co potwierdza notatka sporządzona przez sporządzającego zapis majątku: (...) Map, abrysów, plant, kopersztychów, jako też i biblioteki, osobno jest rejestr po francusku, z dystynkcją każdej rzeczy spisany i dozorca tego wszystkiego z podpisem podany (...).²⁶

Pod tytułem *Bibliotheca* w Inwentarzu wypisano 91 pozycji, które częściowo pokrywają się z pozycjami zapisanymi w katalogu, natomiast pod hasłem *Klejnoty* wymieniono 41 tytułów. Wymienione książki w *Inwentarzu* zapisane są w języku polskim, wobec tego nie wiemy, które z nich były w języku francuskim, włoskim lub łacińskim. Ten podział językowy występuje w katalogu, gdzie w części pierwszej, oprócz podziału topograficznego, zastosowano i podział językowy książek. W wykazie książek umieszczonych w *Inwentarzu* uwzględniono: tytuł, czasem autora i ilość woluminów. W innych miejscach podano ogólnie ilość książek, które znajdowały się w pomieszczeniach hetmana w czasie sporządzania *Inwentarza*. Na przykład w sypialni J. K. Branickiego znajdowało się wówczas 53 tomów i zapis brzmi: „Między zwyż wyrażonych biblioteki opisane wpisaných jest książek 53, tych które są wpisane przy opisywaniu pokojów śp. J. K. Pana”.

Z tych ogólnych zapisów dowiadujemy się tylko, z jakiego zakresu tematycznego były to książki i jak one wyglądały: „Książek francuskich 41,

21. List z 1781 r. „(...) Te 2 książki architektury, które są u Pani Sękowskiej... odbierz Wm Pan i powoli zapiać te dukatów 10, które jak mówi, maż jej zapłaci: za nie i ten wydatek rozłóż na miesięczny ekspons, tę zaś, która u syna jej tu się znajduje odebrana już, ...Wszystkie więc złożone do biblioteki śp. męża mego, albo się u niej wyszuka jeszcze z czasem i ten jeden tom...
Teka J. Glinki nr 316, s. 45.

22. Tamże, nr 373, s. 7; nr 316, s. 25.

23. Tamże, nr 312, s. 3, 4.

24. Inwentarz dóbr Jana Klemensa Branickiego. — 1771/1772. AGAD. Arch. Roskie nr 82.

25. *Teki* Jana Glinki, Ośrodek Dokumentacji Zabytków przy MK i Sz w W-wie.; T. Zieliński, *Katalog osobowy i przedmiotowy Tek J. Glinki*, t. 1-3, Warszawa 1969, 1970, 1971.

26. Inwentarz dóbr J. K. Branickiego. AGAD Arch. Podl. nr 8904.

w skórę oprawionych. Jedna do nabożeństwa łacińska na pergaminie pisana, w capę czarną oprawiona, z okowem srebrnym. W drugiej szafie zaś książek francuskich w skórę oprawionych 11”.

W *Inwentarzu* podano również ogólnie stan map, rysunków i planów, o których wiadomo, że były oprawione lub stanowiły pojedyncze karty: „Map tak oprawnych, jako i kart pojedynczych znajdzie się przy bibliotece sztuk 51”, dalej napisano: „Abrysy, planty, których wszystkich po bieżnie przy bibliotece znajduje się sztuk 267. Inny zapis w *Inwentarzu* informuje o oddanych do oprawy pozycjach należących do biblioteki”: (...) kopersztychy, tych prostego i nikczemnego rysowania, które także przy bibliotece, do konserwacji są, wszystkich — 103”.²⁷

Z przytoczonych przykładów wynika, że do identyfikacji książek z biblioteki Branickich takie dane nie są pomocne. Nawet wykaz wspomnianych 91 pozycji nie jest przydatny, gdyż nie wiemy nic więcej oprócz ogólnych wiadomości o treści danej książki. Jan Glinka zebrał wszystkie zapisy w *Inwentarzu*, dotyczące księgobioru i dokonał obliczeń ilościowych. Według jego obliczeń w bibliotece podręcznej — w sypialni hetmana zanotowano 53 tomy. W obejściach i skarbcu było 1745 tomów plus teatralne — 26 tomów, razem więc biblioteka liczyła 1927 tomów.²⁸

Inwentarz, jako podsumowujący majątek zmarłego hetmana, nie powinien obejmować książek które były własnością Izabeli Branickiej, a że miała ona własną bibliotekę świadczy o tym fragment z jej listu: „(...) z mojej biblioteki pozwalam wziąć (...)”.²⁹ Istotnie, wypadek sześciu tytułów książek, powtarzających się w zapisie *Inwentarza* i w dziale katalogu: w Apartamentach Izabeli i hetmana, można tłumaczyć tylko faktem, że książki przenoszone były z jednego pomieszczenia do drugiego, widocznie w czasie korzystania z nich przez czytelników. Były to książki z zakresu architektury, wydane przed 1748 r., a więc musiały stanowić własność Branickiego.

W korespondencji Branickich występuje termin „inwentarz” biblioteki lub „katalog” biblioteki. Wydaje się, że jest to typowe słownictwo tego okresu, a oznaczające spis ilościowy książek traktowanych jako masa majątkowa. Zaznaczanie miejsca przechowywania książek wynikało z funkcji użytkowej inwentarza. Z biblioteki korzystało niewiele osób, które dobrze orientowały się, gdzie książki leżą. Katalog czy inwentarz służył wówczas do ogólnej orientacji ilościowej i rzeczowej biblioteki.

Katalog, z którego korzystano przy identyfikacji książek, sporządzony był w latach 1794-1808. Jan Glinka w 1939 r. przepisał katalog oraz sporządził wypis z części pierwszej katalogu, obejmującej spis książek, znajdujących się w poszczególnych pomieszczeniach pałacowych, z uwzględnieniem podziału na grupy językowe. Zrobił też zestawienie tomów według języków, w jakich zostały one wydane: książki francuskie — 1453 tomy, polskie — 258 tomów, łacińskie — 22 tomy, włoskie — 12 tomów. Razem w katalogu wpisanych jest 1745 tomów.³⁰ Opis pozycji w katalogu zawiera: tytuł (skrótowy), czasem podany jest autor dzieła, ilość voluminów. Przy skracaniu tytułu brano pod uwagę słowa eksponowane na karcie tytułowej większym drukiem, czasem barwnego koloru.

27. Tamże.

28. *Teka J. Glinki* nr 96, s. 35.

29. *Teka J. Glinki* 369, s. 9.

30. Tamże, nr 157, s. 1-39.

Przystępując do identyfikacji książek, należało ustalić autora, tytuł i rok wydania, a następnie dokonać opisu bibliograficznego. Wykonując to korzystałam z różnych źródeł informacyjnych min. z *Bibliografii* K. Estreichera i A. Ciranescu.³¹ Zdołałam zidentyfikować 148 tytułów książek w języku polskim i 170 w języku francuskim. W opisie zidentyfikowanych książek uwzględniłam: autora, tytuł, tłumacza dzieła, wydawcę, miejsce i rok wydania książki oraz ilość tomów. Brałam pod uwagę pierwsze wydanie i następne wydania aż do 1808 r. (rok śmierci Izabeli Branickiej).

W katalogu, w dziale polskich książek występują pozycje nie dające się zidentyfikować. Do nich należą m. in. *Instrukcja albo ospy wszczepienia ułatwione*, *Instrukcja względem punktów religii i praw*, *Mowy sokratyczne w różnych materiałach politycznych*, *Krótkie nabożeństwa codzienne*, *Sztuka węgierska*, a także kazania okolicznościowe jak: *Kazania na pogrzebie J. O. księdza Prymasa Poniatowskiego*, *Kazania na dzień pogrzebu śp. J. K. Branickiego*, *Kazania na dzień ś. Michala uroczystości imienin Prymasa*, *Kazania niektóre księdza Diecezji Płockiej*.

Bibliotekę Branickich można określić jako typowy osiemnastowieczny księgozbiór humanistyczny. Świadectwem tego jest znaczna ilość literatury pięknej. Były tu dzieła pisarzy starożytnych, francuskich i polskich oraz różnorodne formy literackie jak: listy, pamiętniki, kazania, esesje, rozprawy, myśli, opisy podróży po krajach zamorskich, sztuki teatralne, opery, operetki, wodewile itd.

Księgozbiór biblioteki Branickich był księgozbiorem salonowym. Świadczy o tym zestaw literatury, jaki posiadali Branicy. Do najwybitniejszych twórców „literatury salonowej” należeli: J. de La Bruyère, F. de La Rochefoucauld, Pascal, markiza de Sévigné, J. B. Bossuet, de Fénelon i inni. Wszystkie dzieła wymienionych autorów można znaleźć było w bibliotece pałacu białostockiego.

Z dzieł francuskich w tymże języku i w tłumaczeniu polskim w bibliotece były utwory Voltaire, Racine, Montesquieu, Marmontela i innych.

Szczególnie dużym działem w bibliotece Branickich były dzieła teatralne takich autorów, jak: Racine, wspomniany wyżej Voltaire, Le Sage, Molière, dzieła P. Corneille w 12 vol. Inne dzieła teatralne to „Recueil des Parades” J. Potockiego, komedie Arystofanesa w języku francuskim. Z utworów, dotyczących teatru i sztuk teatralnych, Branicy posiadali Floriana *Théâtre italien* w 10 vol., *Théâtre du monde*, *Théâtre de la grand*, *Théâtre Destouches'a* nowej i starej edycji i wiele innych dzieł nie wymienionych autorów.

Dzieła operowe w bibliotece Branickich reprezentowane przez Le Sage, Beaumarchais i ich dzieła, takie jak: *Wesele Figara*, *Cyrulik sewilski* i inne.

Teatr w XVIII w. był jedną z ulubionych form rozrywki dla salonowych bywalców i trybuną dla szermierzy postępu. Branicy, podobnie jak inni magnaci, w swojej rezydencji mieli własny teatr, gdzie grane były sztuki i opery autorów włoskich, francuskich, w latach późniejszych — również autorów polskich. O szerokich zainteresowaniach Branickich teatrem świadczą liczne wymienione dzieła dramaturgów, zgromadzone w ich bibliotece.

31. *Bibliografia polska* K. Estreichera, t. 8-11, Warszawa 1977; *Bibliographie de la littérature française du XVI, XVII, XVIII siècle* A. Ciranescu, Paris 1960.

Inną ulubioną formą literatury bywalców salonów były pisane wówczas listy. List był wypowiedzią literatury przeznaczoną nie tylko do odbiorcy, ale dla wszystkich uczestników zebrania w salonie. Wspólne czytanie listów dostarczało okazji do dowcipnych uwag i dyskusji na tematy natury osobistej. Listy zebrane i wydane pod wspólnym tytułem cieszyły się wśród czytelników dużą popularnością. W bibliotece Branickich razem było około 30 tomów tego rodzaju literatury. Wśród nich były: *Lettres... Bolingbroke* (w języku francuskim), *Lettres... pisane w latach 1655-1719 przez Mainzenona*, *Lettres sur l'Égypte Savary*, *Lettres... M. Sévigné* pisane do córki, *Lettres persanes...* Montaigne'a oraz *Lettres... Pliniusza* pisane do Tacyta i Trajana. W listach opisywano wrażenia z przebytych podróży, poruszano sprawy polityczne, gospodarcze i opisywano wydarzenia dotyczące spraw społecznych.

W bibliotece Branickich nie zabrakło również takich dzieł jak: pamiętniki, maksymy, opowiadania, bajki, poezje itd. Utwory te powstawały nieraz w czasie salonowych spotkań i ulubionych zabaw intelektualnych, jakimi było układanie np. portetów, zgadywanek, maksym i zwięzłych sentencji cynicznych, żartobliwych lub poważnych. Zebrane i wydane jako książka zaliczane są do „literatury salonowej”. W bibliotece Branickich tego rodzaju utwory reprezentowali L. Bruyère, La Rochefoucauld, Montaigne, poezję — Boileau, J. B. Rousseau, La Fontaine, J. F. Marmontel.

W księgozbiórze znajdowały się powieści A. R. Le Sage, P. C. de Champani, maksymy, opowiadania, bajki, poezje itd. Utwory te powstawały i pamiętniki księdza A. F. Prévost'a, Montesquieu, Voltaire, Diderot'a, Rousseau.

Z autorów, opisujących przyrodę, Branicki posiadali dzieła de Buffon'a, który opisywał ziemię, zwierzęta i roślinność, a także dzieła de Fontenelle, między innymi *Rozmowę o wielkości światów*, gdzie autor głosił nowe teorie naukowe.

Popularną w XVIII w. formą literacką było oratorstwo kościelne. Biblioteka posiadała zbiory kazań w języku polskim, jak też i zbiory kazań autorów francuskich. Należy tu wymienić takich wybitnych kaznodziejów, jak Piotra Skargę, W. Kalińskiego, a z francuskich autorów — J. B. Bossuet'a, F. de Fénelon'a, Bourdaloue, Crebillon'a i innych.

Najwięcej miejsca w bibliotece Branickich zajmują dzieła filozoficzne — eseje, myśli i rozprawy takich filozofów jak: Montesquieu, Voltaire, Diderot, Rousseau. Występowały również dzieła autorów angielskich i niemieckich w tłumaczeniu francuskim — Canto, Hume'a Locke'a i Bacona. Którzy z filozofów cieszyli się większą poczytnością w bibliotece Branickich, trudno jest ocenić. Z pewnością czytano utwory Rousseau, dotyczące rozpraw o zachowaniu, o społeczeństwie. Książki na temat wychowywania młodzieży musiały interesować Izabelę Branicką i jej współpracowników, którzy wychowywali młodzież szlachecką, przebywającą w pałacu białostockim. Książki o tematyce politycznej, gospodarczej i społecznej interesowały na pewno Branickiego i jego sekretarzy.

Biblioteka Branickich była bogata w słowniki i encyklopedie, dowodem tego są wymienione w katalogu pozycje: *Dictionnaire Diderota*, *Babiera*, *Bayle*, *Boelcke*, *Chompré* i słowniki wydań zbiorowych. W bibliotece występowało około 30 tomów różnych słowników.

Księgozbiór Branickich zawierał bogatą literaturę autorów starożytnych: dzieła Vergiliusza, Sokratesa, Horacego, Tacyta, Parsjusza, Ovidiusza, Homera *Odyseję* i *Iliadę*. Dzieła te występowały w języku francuskim lub polskim.

W przekładzie francuskim i polskim znajdowały się w bibliotece takie tytuły książek jak: *Robinson Krusoe*, *Don Kichot*, *Roland szalony i zakochany*, *Raj utracony*, *Epigrama Jana Ovena* i inne.

Przedstawicielami polskiego piśmiennictwa w księgozbiorze Branickich byli pisarze: Piotr i Jan Kochanowscy, T. K. Węgierski, J. Świdorski, J. Niemcewicz, I. Krasicki, J. Kossakowski. W katalogu nie wymieniono poetki, przyjaciółki Branickich, E. Drużbackiej, która poświęciła wiele utworów osobie J. K. Branickiego, Izabeli Branickiej oraz w poezji opiewała świętość rezydencji białostockiej. Prozę reprezentowali autorzy licznych pamiętników, biografii, dzieł publicystycznych, historycznych itd. Dzieła z zakresu historii Polski A. Naruszewicza jak *Historia narodu polskiego* oraz innych historyków polskich — Górnickiego, F. Bohomolca, D. K. Krajewskiego, K. Wyrwicza, K. J. Skrzetuskiego, S. Orzechowskiego. Występowały w bibliotece obok dzieł Cicerona (15 vol.) *Pamiętniki Sulii*, *Historia Herodota*, *O wojnach z Katyliną Sallustusa*, historii trzech wielkich rodów angielskich (Plantagenetów, Tvalerów, Stuartów), *Plutarcha (Żywoty sławnych mężów)*.

Dział polityki i literatury publicystycznej w bibliotece zaszczyliły dzieła Stanisława Konarskiego (był częstym gościem w Białymstoku), A. F. Modrzewskiego, A. Zamoyskiego. Z zakresu praw i obowiązków było *Prawo dysydenckie w Przywileju Zygmunta Augusta*, *Opisanie krótkie państwa tureckiego Bohomolca*, *Odpowiedź na pytania poddanych polskich Pilchowskiego*, *Kazania o prawie i celu władzy sejmowej* księdza K. Wyrwicza, *Ustawy powszechne dla dóbr moich rządów Anny Jabłonowskiej* i inne.

W bibliotece Branickich wiele miejsca zajmuje literatura religijna, a przede wszystkim kilkanaście zbiorów kazań okolicznościowych. Najcenniejsze to *Kazania Piotra Skargi*, księdza Piotrowskiego, i Karpowicza — z okazji świąt, pogrzebów, imienin itp. W księgozbiorze występowały bogato opracowane modlitewniki, książki do nabożeństwa, Pismo Święte, Stary i Nowy Testament w języku polskim i francuskim, kilka pozycji o życiu Pana Jezusa oraz hymny na cześć Chrystusa, zbiór nauki chrześcijańskiej G. Piramowicza, instrukcje o prawach religii, Powinności chrześcijańskie, Mowy postne. Biblioteka posiadała *Psalterz Dawida Jana Kochanowskiego*, M. Reja i F. Karpińskiego; Rozmowy filozoficzne o nieśmiertelności duszy, o uszczęśliwieniu człowieka księdza pijara Antonięgo Wiśniewskiego. Do książek religijnych należy zaliczyć jeszcze dzieło Franciszka Salezego i książkę o Wincentym à Paulo, jak również mitologiczny *Chompré Historia bogów bajeczna*.

Jednym z większych działów biblioteki są książki z zakresu architektury, sztuki, dotyczące malarstwa i rzeźby. J. K. Branicki zgromadził dzieła takich autorów, jak: Blondela, Vignolii, Ruggieri, Scamozziego, Palladia, Marota, Leona, Labace, Fontana, Fichera, Deckera. Książki te dotyczyły budowy pałaców, malowania sal, budowy domów, kościołów, i innych obiektów.

W bibliotece Izabeli Branickiej (przez nią zgromadzone) były książki z zakresu gospodarstwa: *Porządek robót miesięcznych ogrodnika Anny Jabłonowskiej*, *Dzieło o roślinach i Dykcjonarz o roślinach* K. Klucka; *Opisanie gospodarstwa pszczolowego*; *Kazania i mowy księdza Kałińskiego o rolnictwie i rolnikach*.

Niewielką pozycję w księgozbiorze zajmowały książki o tematyce medycznej, była to prawdopodobnie podręczna biblioteczka pałacowa. Wymienić w niej należy tytuły: *Sztuka utrzymania zdrowia* — Macken-

zie, *Opis chorób prędkiego ratunku potrzebującym* — F. Curtisa, *Wiadomości o skutkach i mocy zbóż, jarzyn, ziół* — J. P. Biretowskiego, *Inskulacja albo ospy wszczepiania ułatwione, Nauczanie przez jakie sposoby nagle zaginione i za umarłe poczytane osoby ratować, Nauka położnicza i Sztuka babienia czyli księga odbierania dzieci.*

Z charakterystyki zasobu księgozbioru biblioteki Branickich wynika, że zgromadzone przez nich książki są obrazem zainteresowań właścicieli, potwierdzeniem ich działalności kulturalnej, gospodarczej i politycznej oraz dowodem wysokiego poziomu intelektualnego.

IV. FUNKCJA SPOŁECZNA BIBLIOTEKI W XVIII WIEKU

Biblioteka Branickich, tak jak i inne biblioteki magnatów w XVIII w., była własnością prywatną i służyła przede wszystkim właścicielowi, jego rodzinie i najbliższemu otoczeniu. Z biblioteki korzystali również inni magnacy, przyjaciele i znajomi właściciela, okoliczna szlachta oraz mieszkańcy pałacu.³²

Księgozbiór Branickich nie dochował się do dzisiejszych czasów. W książkach na pewno występowały noty marginalne, upiększenia, rysunki itp. dokonywane przez czytelników. Te wszystkie uwagi, gdyby istniał księgozbiór, pozwoliłyby na bardziej szczegółowe rozeznanie tematu. Z wyglądu zewnętrznego książek, ich stanu można by było wywnioskować o ich użyteczności, popularności itp. Podstawowymi źródłami, zachowanymi do dzisiaj, z których można obecnie zorientować się w skali czytelnictwa i popularności biblioteki są fragmenty listów — korespondencji Branickich i sekretarzy oraz inwentarz i wypis katalogu.³³

Oto wiadomość pochodząca z listu Branickiego do Mokronowskiego z dnia 1 maja 1752 r., między sprawami gospodarczymi dotyczącymi budowy jest notatka sporządzona przez hetmana z Konstytucji Sejmowej z 1667 r. odnosząca się do postanowień Władysława IV, które dotyczyły generałów artylerii, ich zadań i wynagrodzenia.³⁴ Innym świadectwem jest list z dnia 18.11.1738 r., do Józefa Kurdwanowskiego — podstolego. J. K. Branicki, przebywając w Warszawie prosi o przekazanie wiadomości architektowi: „(...)księgi trzy francuskie pan Klemm niech z sobą przywiezie i inne swoje, bo mi tu (w Warszawie) będzie formował abrys inny na pałac tutejszy”.³⁵ Najwięcej wiadomości można znaleźć w korespondencji dotyczącej wypożyczeń książek przez wojskowych inżynierów zatrudnionych na dworze w charakterze nadwornych architektów. Najczęściej wypożyczał książki kapitan inżynier Piotr Ricaud de Tirre-gaille. Kiedy podał się do dymisji, J. R. Klemm starał się odebrać mu książki pożyczone z zakresu architektury, plany pałacu i ogrodu oraz inne rysunki.³⁶

Z biblioteki korzystali guwernerzy i guwernantki jak też i ich wychowankowie. W pałacu mieściła się szkoła paziów i szkoła dla panien z rodzin szlacheckich. Uczniowie tych szkół mogli korzystać z książek znaj-

32. *Teka Glinki*: nr 369, s. 10; nr 316, s. 25; 373, s. 7.

33. AGAD Arch. Ros. XXXVI/133, LXVIII/68.

34. *Teka Glinki* nr 321, s. 8.

35. Tamże, nr 342, s. 20.

36. *Teka Glinki* nr 339, s. 11, 12.

dujących się wówczas w bibliotece. Świadectwem tego jest list Izabeli Branickiej z dnia 21 IX 1780 r., gdzie czytamy: „(...)z biblioteki mojej pozwałam wziąć *Le dictionnaire de Troitz*, ale co listy Madame De Sévigné nie są dla młodych chłopców”, w odpowiedzi na list Branickiej Matuszewicz napisał: „(...)Z biblioteki JO Pani dla paziów tylko dykcjonarz po jednej książce dawać będą, które aby dobrze konserwował i czyste oddawał, przestrzegać nie zaniedbam”.³⁷

W celach praktycznych książki z biblioteki wypożyczala służba pałacowa, o czym świadczą listy Matuszewicza z lat 1780-1794, gdzie między innymi można spotkać prośby o zezwolenie na zakup książek do nauki paziom, książek dla Wawrzyńca — głównego lokaja, cukiernika — z zakresu kucharstwa, czy dla pani Obuchowiczowej — guwernantki pałacowej, książki dotyczącej wychowania.³⁸

Oprócz domowników, z biblioteki korzystała okoliczna szlachta. Świadczą o tym listy kolejnych bibliotekarzy, wysyłających prośby do dłużników o zwrot wypożyczonych książek. Dłużnikami byli: Popławski z Grodna, szambelan Wolski, który czytał *Historię Francji* dwa lata, literaturę historyczną wypożyczał podstoli Karwowski.³⁹

Zachowała się wiadomość o wypożyczeniu 172 tomów książek w języku polskim przez proboszcza parafii białostockiej. Książki te Izabela Branicka przed 1808 r. ofiarowała testamentem probostwu na własność.⁴⁰

Z pamiętników M. Matuszewicza dowiadujemy się o wypożyczonych przez niego z biblioteki hetmana satyr Boileau, które tłumaczył na język polski i nimi zabawiał zebrane w pałacu towarzystwo.⁴¹ Towarzystwo zabawiało się grami towarzyskimi, poezją, czytaniem listów i maksym, bajek i powiastek lub oglądaniem sztuk teatralnych i słuchaniem muzyki.⁴²

Biblioteka Branickich spełniała zadania użytkowe. W książkach szukano porad praktycznych, ale nie tylko. Książki dostarczały również emocji przeżyć duchowych, zaspakajały potrzeby intelektualne mieszkańców pałacu i innych czytelników.

Z biblioteki korzystali nie tylko właściciele, mieszkańcy pałacu, przyjaciele i znajomi, odwiedzający Białystok, ale także okoliczna szlachta i duchowni. Wbrew ogólnej opinii o tamtych czasach, że z prywatnych księgozbiorów mogli korzystać nieliczni i to za specjalnym zezwoleniem właścicieli, to w wypadku biblioteki pałacowej Branickich nie ograniczano specjalnie wypożyczeń i nie czyniono zbyt wielkich trudności wypożyczającym. Trudności stwarzali jedynie sami „dozorcy”, opiekunowie bibliotek, a nie właściciele. Oczywiście w tamtych czasach nie było tak wielu chętnych do czytania, jak to miało miejsce w latach późniejszych.

Biblioteka Branickich, zwłaszcza w drugiej połowie XVIII w. zawierała najbogatszy w tym regionie księgozbiór, była zapewne wzorem do zakładania bibliotek w licznych domach szlacheckich przez okoliczną szlachtę. Posiadanie w domu książek było modne i praktykowane. Społeczeństwo dążyło do zdobycia wiedzy, coraz bardziej poszerzał się krąg środowiska czytelniczego. Moda na ludzi światłych, uczonych stała się powszechną.

Biblioteka w ciągu 60 lat swego istnienia na pewno wywierała istotny wpływ na rozwój oświaty, życia kulturalnego mieszkańców białostoczy-

37. Tamże, nr 369, s. 10, nr 316, s. 25.

38. *Teka Glinki* nr 373, s. 7 AGAD Arch. Ros., XXXV/138.

39. Tamże.

40. *Teka Glinki* nr 157, s. 14.

41. M. Matuszewicz, *Pamiętniki...*, s. 60.

42. M. Starzeński. *Pamiętniki...*, s. 214.

znych, a przede wszystkim miasta Białegostoku. Do „wychowanków” Branickich należą między innymi tacy światli obywatele, jak: wnukowie pułkownika Antoniego Kraszewskiego — Józef Ignacy, powieściopisarz; Kajetan — astrolog, muzyk i literat, być może Grzegorz Piramowicz oraz pamiętnikarze, jak M. Starzeński, M. Matuszewicz, Anna Tyszkiewiczowa z Potockich.⁴³

Biblioteka w odczuciu dzisiejszym (w porównaniu do masowej kultury) spełniała dość skromną funkcję społeczną. Trzeba jednak pamiętać, że ówczesna kultura była elitarna, dostępną przede wszystkim warstwom uprzywilejowanym, ludziom zamożnym, posiadającym odpowiednie pochodzenie i fortunę. Biblioteka Branickich w latach 1709-1808 spełniała swoje zadania na miarę potrzeb ówczesnego społeczeństwa.

Książki ze zbioru biblioteki Branickich rozproszyły się po Polsce i za granicą. W *Zbiorach polskich* W. Chwalewika zamieszczona jest notatka dotycząca zbioru rycin i biblioteki J. K. Branickiego.⁴⁴ Z. Dunin-Kozicki próbował prześledzić losy księgozbioru,⁴⁵ jak też Z. Sokół napisała...: „W 1829 roku Jerzy Okołów ofiarował przeszło tysiąc tomów Bibliotece Wileńskiego Synodu Ewangelicko-Reformowanego ...”⁴⁶ Wiadomo mi, że kilka egzemplarzy książek z proveniencją Izabeli Branickiej znajduje się w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Białymstoku.⁴⁷

Obecnie w białostockim pałacu Branickich m. in. mieści się Główna Biblioteka Akademii Medycznej, stanowiąc niejako symbol i kontynuację roli biblioteki z XVIII w.

LA BIBLIOTHEQUE D'IZABELLA BRANICKA ET DE JEAN KLEMENS BRANICKI
A BIALYSTOK

Résumé

L'article porte sur la bibliothèque de la comtesse Izabella Branicka et du comte Jan Klemens Branicki. Ils étaient les propriétaires d'un palais a Białystok ou ils avaient la collection d'oeuvres d'art et la bibliothèque. En 1808 elle comptait 1927 volumes en polonais, en français en latin etc.

D'abord on parle de la genèse de la bibliothèque et de son développement. Le chapitre suivant porte sur le problème de l'identification des livres qui se trouvaient dans le catalogue. L'auteur de l'article fait l'analyse du contenu des livres, qui reflète toute l'activité des propriétaires de la bibliothèque. Ils s'occupaient de l'art, de la politique, de l'agriculture et de l'éducation des enfants.

43. H. Muszyńska-Hoffmannowa, *W Wersalu Podlaskim*, s. 71.

44. E. Chwalewik, *Zbiory polskie*, Archiwum, biblioteki..., Warszawa 1916, s. 153

45. Z. Dunin-Kozicki, *Białystok w XVIII wieku*, Kwartalnik Litewski, 1 (1910) z. 3, s. 59-80.

46. Z. Sokół, *Bibliofilstwo i biblioteka Jana Branickiego*, Zeszyty Naukowe Filii UMCS w Rzeszowie, (1973) s. 215-224.

47. Książki są podpisane czarnym atramentem: „Comtesse Branicka née Comtesse Poniatowska”. Oprócz tego, w dwóch przypadkach, na karcie tytułowej jest napis: „Ex Bibliotheca Congr. Miss. Domus Białystocensis ” oraz na karcie przed tytułowej: „Ce Livre... L'abbé Łapinkiewicz... de Mińsk”.

Dans le palais de Białystok, il y avait un salon littéraire dont l'activité était enrichie par la bibliothèque d'Izabella Branicka.

L'auteur de l'article s'occupe aussi de la fonction sociologique de la bibliothèque au 18 siècle. En se servant de la correspondance des Branicki, on a conclu que ses amis, habitans du palais, Stanisław August Poniatowski — frère d'Izabella ainsi que nombreux artistes, écrivains et savants profitaient de la bibliothèque du palais.

A nos jours, il ne reste qu'une partie de la bibliothèque des Branicki, dont quelques volumes se trouvent à la bibliothèque du Grand Séminaire à Białystok.

ANEKS

Wykaz zidentyfikowanych książek w języku polskim Biblioteki Branickich Układ alfabetyczny autorski

1. Berguin A.: Przyjaciel młodych: dzieło o edukacji (tłum. Jan Nepomucen Korwin Kossakowski). — Warszawa. — 1781. — T. 1-2.

2. Bieliński Franciszek: Sposób edukacji w XV listach opisanych, które do Komisji Edukacji Narodowej od bezimiennego autora były przysłane. — 1775.

3. Biretowski Paweł Jan: Wiadomość ciekawa... o skutkach mocy zbóż wszelkich, jarzyn i ziół... — Lwów; Łowicz. — 1769 — 1789.

4. Bohomolec Franciszek: Opisanie krótkie państwa tureckiego. Warszawa. — 1770.

5. Bohomolec Franciszek: Zbiór dziejopisów polskich w czterech tomach. — T. 1: Kronika Marcina Bielskiego. — 1764; T. 2.: Kronika Macieja Strykowskiego. — 1766; Kronika Marcina Kromera (tłum. M. Błażewskiego). — 1767; T. 4: Kronika Sarmacieja Europejskiego Alex. hr. Gagnina (tłum. M. Paszkowskiego). — 1768.

6. Bohomolec Franciszek: Życie Jana Zamoyskiego Kanclerza Wielkiego Koronnego. — Warszawa. — 1775.

7. Bohomolec Franciszek: Życie Jerzego Ossolińskiego Kanclerza Wielkiego Koronnego Lubelskiego i innych. — Warszawa. — 1777.

8. Bonawentura: Życie Pana Jezusa. — Kraków. — 1515-1773. (11 wydań).

9. Bonesana Beccaria Cesar de: O przestępcach i karach. — Brzeg 1772.

10. Caumont de la Force Charlotte Rose: Historia Małgorzaty z Walii Królowej Nawarry... (z francuskiego tłum. J. T. Trembecki). Warszawa Cz. 1-3.

11. Ceruta Jacek: Przestroga duchowieństwa chrześcijaństwa francuskiego. — Warszawa. — 1774.

12. Chompré P. C.: Historia bogów bajeczna przez alfabet zebrana, czyli dykcyonarzyk mitologiczny dla zrozumienia wierszopisów rytmów, conceptów sztuk malarskich i snycerskich... (tłum. z francuskiego D. A. G. Szybiński). — Warszawa. — 1769. — (Lub: Słownik mitologiczny, czyli historia bogów bajeczna... — Edycja polska druga. — Warszawa. — 1784).

13. Curtis Franciszek: Opis chorób prędkiego ratunku potrzebujących. — Warszawa. — 1783.

14. Czartoryski Adam Kazimierz: Kopia listu JMC Pana Doświadczyńskiego do przyjaciela radzącego się względem wyprawiania

dzieci do cudzych krajów. — Warszawa. — 1778.

15. Czartoryski Adam Kazimierz: Listy JMC Doświadczyńskiego: I. 1. Względem wyprawiania dzieci do cudzych krajów; 2. O edukacji córek; 3. Względem sposobów prowadzenia młodzieży aplikującej się do palestry; 4. Do syna przyjaciela swego donoszący mu, że został obrany deputantem. Warszawa. — 1782.

16. Czochron Sebastian Jan Kanty: Uwagi moralne gruntujące się na prawie natury i religii dla wiadomości i pożytku młodzieży narodowej. Kraków. — 1782.

17. Cz y r n e k Jan: Geometria practika. — 1649.

18. D e f o e Daniel: Przypadki Robinsona Kruzo: z angielskiego języka na francuski przełożone i skrócone od pana Feutny teraz ojczystym językiem wydane. — T. 1. — 1769, 1774; T. 2. — 1774, 1775.

19. D e m o n s t e n e s: Filipiki Demonstenesa z przyłączeniem uwag historycznych i politycznych (tłum. Ignacy z Nagurek Nagurczewski). Warszawa. — 1774.

20. Diariusz Sejmu Convocationis podczas Interregnum po śp. Króla Imci Augusta II, śmierci w Warszawie 27 April 1733. — Warszawa. — 1764.

21. Diariusz Sejmu Electionis pod Warszawą dnia 15.05. 1697. — Warszawa. — 1733, 1764.

22. Diariusz Sejmu Ordynaryjnego odprawionego w Warszawie Roku 1766. — Warszawa. — 1767.

23. D m o c h o w s k i Franciszek Ksawery: Sztuka rymotwórcza poema we czterech pieśniach. — Warszawa. — 1788.

24. Dokończenie Magazynu Panieńskiego czyli nauki dla dam dorosłych na świat wychodzących zabierających się do stanu małżeńskiego, o powinnościach ich w tymże stanie i o wychowaniu dzieci (tłum. X. Eustachy Dębicki). — Warszawa. — 1774. — T. 1-4.

25. D r a g o n e t t i G.: Wykład o cnotach i nagrodach (tłum. Szymon Wagaleodor). — Warszawa. — 1773.

26. Du Fot An Amable Augier: Nauka położnicza przez pytania i odpowiedzi. — Kalisz. — 1789.

27. E z o p: Bajki Ezopowe wierszem wolnym: dedykacja królewiczowi Jego Mości Polskiemu. — Krosno. — 1699.

28. F l e u r y Claude: Obyczaje Izraelitów księdza Fleurego (tłum. z francuskiego). — Supraśl. — 1783.

29. F o n t e n e l l e, Bernard Le Bovier de: Rozmowy o wielkości światów (tłum. X. Eustachy Dębicki). — Warszawa. — 1765.

30. F r y d e r y k II, król pruski: Szkoła świata: komedia w 3 aktach, napisana przez satyryka (tłum. A. M. Prokopowicz). — 1807.

31. G ó r n i c k i Łukasz: Dzieje w Koronie Polskiej z przytoczeniem niektórych postronnych rzeczy od roku 1538 aż do roku 1572. — Warszawa. — 1754.

32. G r e s s e t Jan Chrzyciel Ludwik: Ver- Vert czyli Szpak Klastornego chowania: poema (z francuskiego na polski tłum. T. Morski). 1779-1781.

33. G u e v a r a Antoni: Zegar monarchów. — Poznań. — 1759.

34. Historia celniejszych i sławniejszych traktatów między europejskimi mocarstwami różnymi czasami poczynionych. — Warszawa. — 1764.

35. J a b ł o n o w s k a Anna (z Sapiehów wojew. Braclawska): Porzą-

dek robót miesięcznych ogrodnika na cały rok wypisany i na miesiące podzielony. — W drukarni pokojowej Siemiatyckiej. — 1786.

36. Jabłonowski Jan Stanisław: Ezop nowy polski to jest życie Ezopa filozofa frygiskiego... — Lipsk. — 1731.

37. Jabłonowski Józef Aleksander: Ostafi po polsku, Eustachios po łacinie, Placyd po świecku. — Lwów. — 1751.

38. Józef (Żydowin) Tytus Flaviusz: Sława dawnej Jerozolimy przy zburzeniu swoim i całej Żydowskiej Ziemi... — Supraśl. — 1725.

39. Kaliński Wilhelm (Gwillelm) X.: Kazania Cong. Miss. o zepsuciu krajowych obyczajów miane w Wilnie w dzień ś. Ignacego wyznawcy w kościele seminaryjnym tegoż świętego. — Wilno. — 1776.

40. Kaliński Wilhelm (Gwillelm) X.: Kazania i mowy. — Warszawa. — T. 1-2.

41. Kaliński Wilhelm (Gwillelm) X.: Mowy do rolników. — Warszawa 1780.

42. Kaliński Wilhelm (Gwillelm) X.: Mowa o pociechach stanu rolniczego miana w Pawłowie, dnia 29.06.1779.

43. Karpiński Franciszek: O wielkości Boga: wiersz przez WIMCI P. Franciszka Karpińskiego kapitana wojsk Koronnych napisany.

44. Karpiński Franciszek: Psalterz Dawida nowo przetłumaczony, część pierwsza z obszerną przedmową, w której dla objaśnienia..., i część druga. W: Zabawki wierszem i prozą. — Warszawa. — 1786. — T. 4.

45. Karpiński Franciszek: Zabawki wierszem i prozą. — Warszawa 1782-1787. — T. 1-7.

46. Karpowicz Michał Franciszek X. Kazania księdza Michała Karpowicza. — Warszawa. — 1776.

47. Karpowicz Michał Franciszek X.: Religia i społeczeństwo. — Wilno 1778. — T. 1-2.

48. Karpowicz Michał Franciszek X.: Kazania w dzień uroczysty ś. Anny, w kościele ś. Katarzyny pp Zakonnych Benedyktynek. — Wilno 1775.

49. Kazania na konkluzji pogrzebu Księcia Michała Jerzego... Poniańskiego... prymasa Korony Polskiej miana w Kościele Kolegiaty Królewskiej w Warszawie dnia 20 sierpnia roku 1794. — Warszawa. — 1794.

50. Kluk Krzysztof X.: Dykcjonarz roślinny, w którym podług układu Linneusza są opisane rośliny nie tylko krajowe dzikie, pożyteczne, albo szkodliwe... — Warszawa. — 1786-1788. — T. 1-3.

51. Kluk Krzysztof X.: O roślin potrzebnych, pożytecznych, wygodnych... Rzeczy kopalnych osobliwie zdadniejszych szukanie, poznanie i zażycie. — Warszawa. — T. 1: O rzeczach kopalnych w powszechności. 1781; — T. 2: O kamieniach: — 1782; T. 3. 1779.

52. Kochanowski Jan: Psalterz Dawidowy. — Kraków. — 1579-1641 (9 wyd.).

53. Kochanowski Piotr: Goffred albo Jerozolima wyzwolona: (tłumaczenie z Tasso Torquato). — 1618.

54. Konarski Stanisław Hieronim X.: List ciekawy przeciw autorowi książki o utrzymaniu sejmów z rozponsem tak na ten list, jako na przysłą książkę, która w nim jest obiecana i na podobneż inne zarzuty. Warszawa. — Cz. 1. — 1761; Cz. 3. — 1762; Cz. 4. — 1763.

55. Konarski Stanisław Hieronim X.: O skutecznym rad sposobie, albo o utrzymaniu ordynaryjnych sejmów. — Warszawa. — 1760.

56. Konarski Stanisław Hieronim X.: Zbiór praw polskich „Volumina legum”. — Warszawa — 1732-1739. — T. 2: Prawa przywileje, konstytucje Królestwa Polskiego i W. X. Litewskiego.
57. Korwin Kossakowski Józef: Książd Pleban. — Warszawa. 1786-1788. — Cz. 1.
58. Krajewski Dymitr Tadeusz X.: Historia Stefana na Carncy Czarnieckiego Wojewody Kijowskiego Hetmana Polnego Koronnego. Warszawa. — 1787.
59. Krasicki Ignacy: Bajki i przypowieści na cztery części podzielone. — Warszawa. — 1779.
60. Krasicki Ignacy: Historia na dwie części podzielona. — Warszawa. — 1778.
61. Krasicki Ignacy: Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki przez niegoż samego pisane na trzy księgi rozdzielone. — Warszawa. — 1776.
62. Krasicki Ignacy: Monacho-Machia czyli wojna Mnichów. Warszawa. 1778.
63. Krasicki Ignacy: Myszeidos: pieśni X Parturintt montes. Hor. Warszawa. — 1775.
64. Krasicki Ignacy: Pan Podstoli: na trzy księgi podzielony. — Warszawa. — 1778.
65. Krasicki Ignacy: Satyry: za przywilejem. — Warszawa. — 1779.
66. Kryszpin J.: Stateczność umysłu albo nauka polityczna o ostatecznej cierpliwości podczas złych czasów (tłum. Gedeon Jeleński). Warszawa. — 1769.
67. La Fontaine Charles de: Bajki Ezopa wierszem francuskim ułożone (tłum. Wojciech Jakubowski). — Warszawa. — 1774.
68. L’Huillier Szymon: Geometria dla Szkół Narodowych. — Kraków. — Cz. 1: 1780; Cz. 2: 1781 (następne wydania w 1785).
69. Le Prince De Beaumont Maria: Magazyn Dziecinny, czyli rozmowy... (tłum. E. Dębicki). — Warszawa. — 1774. — 1-4.
70. Leszczyński Stanisław: Historia Starego i Nowego Testamentu z tłumaczeniem do zbudowania wydana, wziętym z Ojców Świętych dla nauki obyczajów każdego stanu ludzi: z francuskiego wierszem polskim tłumaczona. — 1761.
71. Mably Bonnot G. de: Rozmowy Focjana o związku obyczajności z polityką: w greckim języku od Nikolesa zestawione, a z francuskiego na język polski tłum. Kazimierz Chromiński. — Warszawa. — 1771.
72. Mackenzie J.: Sztuka utrzymania zdrowia i onej historia, albo zebranie wszystkiego tego, co lekarze i filozofowie dawni i terażniejsi przepisali do utrzymania zdrowia... (tłum. z ang. Stanisław Bohun Siestrzeńcewicz). — Wilno. — 1765-1775.
73. Margival Nicole de: Sztuka kochania z Owidiusza „Ars amandi” (tłum. Dyzma Bończa Tomaszewski). — Warszawa. — 1782.
74. Marmontel Jan Franciszek: Belizariusz przez P. Marmontela akademika wymowy francuskiej napisany, z francuskiego wyłożony i ozdobiony kopersztychami. — Warszawa. — 1769-1787.
75. Marmontel Jan Franciszek: Powieści moralne. — 1761.
76. Massillon Jean Baptiste: Mowy postne. — Wilno. — 1783.
77. Metasfasio P. A.: Męka Chrystusa Pana (tłum. J. A. Załuski). 1751.
78. Mikosza Józef: Obserwacje polityczne państwa tureckiego. Warszawa. — 1787.

79. Modrzewski Andrzej Frycz: O poprawie Rzeczypospolitej księgi czwore. — 1577, wyd. 2 1770. — Cz. 1-4.
80. Monitor Warszawski (Wydawany od 21.03.1765 do 31.12.1785. nakładem W. Mitzlera de Kolof. Pierwszy numer wyszedł w 1763 r. pod red. A. Czartoryskiego.)
81. Montesquieu Charles Louis de: Świątynia Wenery z Knidos (tłum. J. Szymanowski). — 1778.
82. Mostowski Tadeusz: Wybór celniejszych pisarzy polskich. 1803-1805. — T. 27. (w 27 tomach).
83. Naruszewicz Adam Stanisław: Historia narodu polskiego od początku chrześcijaństwa. — Warszawa. — T. 1: Historia polityczna państw starożytnych od pewnego towarzystwa napisana. — 1772; T. 2-7: 1780-1786.
84. Naruszewicz Adam Stanisław: Historia życia Jana Karola Chodkiewicza Wojewody Wileńskiego Litewskiego. — Warszawa. — 1774.
85. Naruszewicz Adam Stanisław: Tauryka czyli wiadomości starożytne i późniejsze o stanie i mieszkańcach Krymu do naszych czasów. Warszawa. — 1787.
86. Nauczanie przez jakie sposoby nagle zginione i za umarłe poczytane osoby ratować, bydź mogą ku pożytkowi publicznemu na żądanie zacnych osób przedrukowane w Supraślu. — 1776.
87. Niemcewicz Julian Ursyn: Kazimierz Wielki: dramat w trzech aktach. — Warszawa. — 1792.
88. Niesiecki Kasper: Herbarz. — Lwów. — 1728-1743.
89. Niemirycz Krzysztof: Bajki Ezopowe wierszem wolnym... 1699.
90. Opisanie gospodarstwa pszczolewego w Łęczersach sporządzone w 1785 roku w Warszawie.
91. Orzechowski Stanisław: Żywot i śmierć Jana Tarnowskiego Kasztelana Krakowskiego Hetmana Wielkiego Koronnego pisany niegdys przez Stanisława Orzechowskiego. — Warszawa. — 1773.
92. O ven Jan: Epigramata Jana Ovena poety angielskiego, w dawniejszych tłoczeniach opuszczone, teraz z łacińskiego na polski język wierszem przez wielmożnego Feliksa Chrzanowskiego pisarza grodzkiego Województwa Brzeskiego przełożone. — Warszawa. — 1790.
93. Pamiętnik moralny z różnych polskich autorów zebrany. — Warszawa. — 1782.
94. Pilchowski Dawid Zygmunt: Odpowiedź na pytanie, izali nieczulość w wyższych wiekach ku poddanym tak była opanowała serca Polaków, iż uczeni nawet nią zarażeni zostali?: czyli dodatek do księgi „O poddanych polskich”. — Wilno. — 1789.
95. Piotrowski Gracjan Józef: Kazania przeciwko zdaniom i zgorzleniom wieku naszego, na święta całego roku, jako też i inne moralne miane. — Warszawa. — 1722. — T. 1
96. Piotrowski Gracjan Józef: Satyr przeciwko zdaniom i zgorzleniom wieku naszego: tom pierwszy za powodem Satyra Jana Kochanowskiego, księcia naszych poetów, który się na końcu satyr kładzie. — Warszawa 1773.
97. P ir a m o w i c z Grzegorz: Elementarz dla Szkół Parafialnych Narodowych zawierający: 1. Naukę czytania i pisania; 2. Katechizm 3. Naukę obyczajową; 4. Naukę rachunków. — Kraków. — 1785.
98. P ir a m o w i c z Grzegorz: Mowa w dzień rocznicy otwarcia Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych na sesji dnia 7 marca 1776 przez JMCi X.

Piramowicza sekretarza Edukacji Narodowej w tymże Komisji Towarzystwie miana. — Warszawa. — 1776.

99. P i a m o w i c z Grzegorz: Powinności Nauczyciela mianowicie zaś w Szkołach Parafialnych i sposoby ich dopelnienia: dzieło użyteczne Pasterzom, Panom i ich Namiestnikom o dobro ludu troskliwym, rodzicom i wszystkim edukacją bawiącym się. — Warszawa. — 1787.

100. P i r a m o w i c z Grzegorz: Przestrogi dla czytających pisma historyczno polityczne. jako to pamiętniki, dzienniki, wojaże, geografie i tym podobne. — Warszawa. — 1787.

101. P i r a m o w i c z Grzegorz: Zbiór nauki chrześcijańskiej. — 1794.

102. P o d o l s k i Franciszek Aleksander: Pamiętki Miss Sydey Bidulph wyjęte z jej dziennika, z angielskiego na francuski, teraz na polski tłumaczone H. F. P. K. M. — Warszawa. — 1786. — T. 1-4. — Dedykowany dla Izabeli Branickiej.

103. P o p ł a w s k i Antoni: Moralna nauka dla Szkół Narodowych na trzecią klasę. — Kraków. — 1787.

104. P o t o c k i Ignacy: Głos J. W. Ignacego Potockiego Marszałka Rady Nieustającej, pisarza W. W. X. Lit. przy usprawiedliwieniu czynów Rady Nieustającej, 19. X. 1780.

105. Powinności chrześcijańskie, albo reguła, którą zbawienie sumienia rządzić może chrześcianin... Janowi Opalińskiemu... oddana. — 1679.

106. Powinności chrześcijańskie, albo katechizm nauczający co powinien każdy chrześcijanin wierzyć, wiedzieć i czynić, aby był zbawiony. — Kraków. — 1779.

107. P r é v o s t D. Exiles Antoni Franciszek: Historia o kawalerze Deagrie i o Manonie Lesko, napisana w francuskim języku od autora „Historii o człowieku szlachetnym...”, przełożona na język polski. — Lipsk. — 1769.

108. Prawo Dysydenckie w przywileju Zugmunta Augusta roztrząsnięte 1767.

109. Przepis do Szkół Parafialnych. — Warszawa. — 1776.

110. Przywileje Jana Kazimierza, Króla Polskiego, Szczepanowi Czarniekiemu na Starostwo Tykocińskie dany. — Grodno. — 1781.

111. Przywileje Jana Kazimierza, Króla Polskiego, Szczepanowi Czarniekiemu na Starostwo Tykocińskie dany: Kopia z oryginału w Archiwum Białostockim wypisane na język polski przetłumaczone. — Grodno. — 1781-1782. — (Szczepan-Stefan Czarniecki).

112. R a c i n e Jan: Fedra: tragedia przetłumaczona na język polski. — Warszawa. — 1787.

113. R e j Mikołaj: Psalterz Dawidów. — 1546, 1555.

114. R e j Mikołaj: Wizerunek własny żywota człowieka poczciwego... Kraków. — 1558, 1560, 1585.

115. R u b i n o w s k i Jakub Kazimierz: Janina zwycięskich tryumfów Dziełami i heroicznym męstwem Jana III Króla Polskiego na Marsowym Polu... podany. — Poznań. — 1739-1759.

116. R u b i n o w s k i Jakub Kazimierz: Ianina Zwycięskich Tryumfów dziełami y Heroicznym Męstwem Iana III Krola Polskiego na Marsowym Polu Nayiaśniejszy po przelomaney Ottomanskiej y Tatarskiej Potencyi nieśmiertelnym wiekom do druku podany. — Supraśl. — 1754.

117. R z e w u s k i Waclaw: Zabawki dziejopiskie, albo zebranie dziejów znakomitszych od stworzenia świata do początków wieku naszego to jest do Roku Pańskiego 1701. — Lwów. — 1766.

118. S a l l u s t i u s Caius Crispus: O wojnach z Katyliną i Jugurthą

(tłum. Zygmunt Dawid Pilchowski). — Wilno. — 1767.

119. Schmidt Fryderyk August: Dzieje Królestwa Polskiego krótko porządkiem opisane, na język polski tłumaczone. — 1766.

120. Sielanki polskie z różnych autorów zebrane. — Warszawa. — 1770. — Lipsk. — 1778.

121. Skarga Piotr (Pawęski): Kazania na niedzielę i święta całego roku. — Kraków; Warszawa. — 1595-1738. — (8 wydań); Pińsk. — 1734, 1793 (6 wydań). — T. 1-6.

122. Skrzetuski Kajetan Józef: Historia polityczna dla szlachetkiej młodzieży... — Warszawa. — 1773-1775. — Cz. 1-2.

123. Skrzetuski Wincenty Bartłomiej: Mowy o główniejszych materiach politycznych. — Warszawa. — 1772-1774.

124. Steidel Johann: Książka babienia z 24 szkicami: książka o sztuce babienia czyli odbieraniu dzieci (tłum. J. Kostrzewski) 1776, 1786.

125. Stroynowski Hieronim: Nauka prawa przyrodzonego, politycznego, ekonomiki politycznej i prawa narodów. — Wilno. — 1789.

126. Swiderski Jędrzej: Zabawki wierszem i prozą. — Wilno. — 1804. — T. 1-2.

127. Świtkowski Piotr: Budowanie wiejskie dziedzicom dóbr i posesorom, toż wszystkim jakąż kolwiek zwierzchność po wsiach i miasteczkach mającym do uwagi i praktyki podane. — Warszawa. — 1782.

128. Świtkowski Piotr: Pamiętnik Warszawski. — Warszawa. — 1784-1785.

129. Tacyt Publius Cornelius: Dzieła wszystkie (tłum. A. S. Naruszewicz). — Warszawa. — 1772-1783. — T. 1-4.

130. Teatr Polski czyli zbiór komedi, dram i tragedi z najslawniejszych autorów francuskich tłumaczonych i przez aktorów polskich na Teatrze Warszawskim granych. — Warszawa. — 1777-1806.

131. Trąbczyński Ignacy: Bajki i przypowieści. — 1787.

132. Trotz Michał Abraham (wydał): Sielanki Salomona Gessnera. W: Zbiór pism z przedniejszych niemieckich autorów. — Lipsk. — 1768.

133. Uwagi polityczne do prawideł religii i zdrowej filozofii zastosowane. — Warszawa. — 1789-1791.

134. Voiture Wincenty: Historia Alcydala z Zelida. — Warszawa. — 1778.

135. Węgierski Tomasz Kajetan: List do czleka łączącego smak z umiejętnością i umiającego cenić uczonych. — Warszawa. — 1776.

136. Wiśniewski Antoni: Rozmowa filozoficzna o nieśmiertelności duszy ludzkiej. — 1761.

137. Wiśniewski Antoni: Rozmowa filozoficzna z etyki o uszczęśliwieniu człowieka w życiu. — 1757.

138. Wiśniewski Antoni Jakub: Rozmowy w ciekawych i potrzebnych, w filozoficznych i politycznych materiach. — Warszawa. — 1760-1764. — T. 1-3.

139. Wolter (właśc. Voltaire, Francois Marie Arouet): Zadyg, albo przeznaczenie; historia wschodnia (tłum. Józef Szymanowski). — Grodno. — 1776, 1786.

140. Wybicki Józef: Moje godziny szczęśliwe. — Wrocław. — 1804.

141. Wybór Wiadomości Gospodarskich (wydawał w latach 1786-1787 Piotr Świtkowski). — T. 1-3.

142. Wybór z Wyboru Wiadomości Gospodarskich Roku 1785-1787 (wyd. Piotr Świtkowski).

143. Wyrwicz Karol: Geografia powszechna czasów teraźniejszych. — Warszawa. — 1765, 1768-1773.
144. Wyrwicz Karol: Kazanie o prawidło i celu władzy sejmowej na zaczęciu Sejmu Walnego sześciomiesięcznego dnia 2. X. 1780. — Warszawa. — 1780.
145. Wyrwicz Karol: Krótkie historii polskiej i geografii zebrane. — 1765.
146. Zaborowski Ignacy: Geometria praktyczna. — 1786.
147. Zamoyski Andrzej: Zbiór praw sądowych.... — Warszawa. — 1778.
148. Zbiór różnego rodzaju wiadomości z nauk wyzwolonych... i tudzież innych umiejętności i rozmaitych uwag dla pożytku i zabawy publicznej służący (wydawany przez J. A. Posera). — 1770.
149. Zegarek czyściowy. — Poznań. — 1778.
150. Życie Sławnych Polaków (wydał Tadeusz Mostkowski). — Warszawa. — 1805. — lub Życie Dawnych Polaków krótko zebrane — Warszawa. — 1788. — T. 1.

ANEKS 2

Wykaz zidentyfikowanych książek w języku francuskim Biblioteki Branickich. Układ alfabetyczny autorski.

1. Alleaume G.: Les Souffrances de notre Seigneur Jésus-Christ pendant sa passion. — Lyon. — 1775. — 5 vol.
2. Ariosto Ludovico: Rolando furieux.
3. Arithmétique en sa perfection.
4. Arystophanes: Comédies.
5. Atlas historique.
6. Babier A. A.: Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes composés... — Paris. — 1806-1809. 4 vol.
7. Bakon Francis: Philosophie.
8. Le vie de Bacon.
9. Bayle Pierre: Dictionnaire hisorique et critique. — Rotterdam. — 1696-1697; La Haye. — 1720-1740. — 5 vol.
10. Beaumarchais Pierre Augustin de: La barbier de Séville: comédie. — Paris. — 1775.
11. Beaumarchais Pierre Augustin de: Le mariage de Figaro. — Paris. — 1784.
12. Beauzée N.: Les quatre livres de l'imitation de Jésus-Christ. — Paris. — 1788.
13. Blondel J. F.: L'Architecture français au recueil des plans, coupés et profils. — Paris. — 1752. — 2 vol.
14. Blondel J. F.: De la distribution de maisons et décoration. — Paris. — 1737. — 2 vol.
15. Blondel J. F.: Architectoire de present le iardin. — Paris. — 1750. — 2 vol.
16. Blondel J. F.: Introduction à L'ouvrage intitulé: De l'administration des finances de la France par M. Necker. — 5 vol.
17. Blondel Nicolas François: Cours d'archiecture, enseigné l'Académie Royale. — Paris. — 1676. — 2 vol.

18. Boelcke J. I.: Dictionnaire portatif des hommes. Illustres. — Paris. — 1783-1788. — 8 vol.
19. Boiardo Matteo Marie: Roland l'amoureux. — Paris. — 1506.
20. Boileau-Despréaux Nicolas: Oeuvres. — Paris. — 1753. — 2 vol.
21. Bolingbroke Henry: Lettres sur l'histoire traduites de l'anglais par Barbeau du Bourg. — Paris. — 1752. — 2 vol.
22. Bossuet Jacques Bénigne: Discours sur l'histoire universelle. — Paris. — 1679-1806.
23. Bossuet Jacques Bénigne: Sermons. — Paris. — 1689. (Wydanie zbiorowe wydał Dom Deforis, Paris. — 1772. — 14 vol.).
24. Bourdaloue Louis: Sermons. — Paris. — 1670. — 14 vol.
25. Bourliew Jean: Ouvres. — Anver. — 1566.
26. Boursault Edme: Esope à la cour. — Paris. — 1686.
27. Buffier K.: Géographie universelle... Paris. — 1772.
28. Buffon Georges Louis Leclerc de: Oeuvres complètes. Paris. — 1774. — 25 vol.
29. Capelli L.: De la population de France.
30. Carrigues F. de: Éloge historique du: „Journal Encyclopédique” et de Pierre Rousseau. — Paris. — 1760.
31. Cervantès Miguel de: Don Quichotte de la Manche (traduit de l'Espagnol de Michel de Cervantes par Fénelon) ouvrage posthume. Paris. — 1799. — 6 vol.
32. César C. I.: Commentaires.
33. Charron Pierre: De la sagesse. — Paris. — 1783.
34. Chateaubriand François René de: Génie du Christianisme avec... Paris. — 1802. — 5 vol.
35. Chateaubriand François René de: Oeuvres. Londres. — 1797. — 1 vol.
36. Chompré P. C.: Dictionnaire abrégé de la table, pour l'intelligence des poètes et la connaissance des tableaux et des statues dont les sujets tirez de la table. — Paris. — 1727-1766. — 6 vol.
37. Chompré P. C.: Dictionnaire mythologique. — Paris. — 1769. — 2 vol.
38. Cicéron: Introduction de l'orateur.
39. Cicéron: La historie.
40. Cicéron: Les lettres.
41. Cicéron: Les livres sur la vie des célèbres les hommes.
42. Cicéron: L'orateur.
43. Cicéron: Pensées et entretiens.
44. Cicéron: Philipiques de Demostené.
45. Cicéron: Tusculanes.
46. Condillac Étienne Bonnot de: Cours d'études pour l'instruction du prince de Parme. — Deux-Ponts. — Paris. — 1775. — 16 vol.
47. Condillac Étienne Bonnot de: Recherches sur l'origine des idées que nous avons de la beauté et la vertu, en deux traités. — Amsterdam. — 1749. — 2 vol.
48. Corneille Pierre: Le Théâtre de Corneille. — Paris. — 1644-1801; Genève. — 1764. — 12 vol.
49. Crébillon Claude Prospere Jolyot de: Les oeuvres. — Paris. — 1749. — 3 vol.
50. Crébillon Claude Prospere Jolyot de: Oratoires. — Paris. — 1750. — 3 vol.

51. De Foe Daniel: La vie et les aventures de Robinson en tomes.
52. Destouches Philippe Néricault: Théâtre. Nouvelle édition augmentée de deux comédie du même auteur. — La Haye. — 1725.
53. Dictionnaire de l'Académie François. Nouvelle édition. — Paris. — 1638. — 2 vol.
54. Dictionnaire universel de Trévoux. — Paris. — 1741.
55. Diderot Denis: Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, arts et des métiers. — Paris. — 1751-1765. — 35 vol.
56. Diderot Denis: Le père de famille; comédie en cinq actes et en prose, avec un discours sur la poésie dramatique. — Amsterdam. — 1758; Bruxelles. — 1761. — 3 vol.
57. Diderot Denis: Salons. — Paris. — 1759-1781.
58. Dubois-Fontanelle J. G.: Métamorphoses d'Ovide. Nouvelle traduction. — Paris. — 1767. — 2 vol.
59. Fénelon François: De l'éducation des filles. Nouvelle édition. Paris. — 1719. — 1 vol.
60. Fénelon François: Dialogues des morts. — Paris. — 1712. 2 vol.
61. Fénelon François: Histoire de la vie... par Querbéuf. — Paris. — 1758. — 1 vol.
62. Fénelon François: Les aventures de Télémaque fils d'Ulysse. — La Haye. — 1699. — 1 vol.
63. Fénelon François: Oeuvres spirituelles. — Rotterdam. — 1738. — 2 vol.
64. Fischer Jean-B.: Architecture historique. — Paris. — 1721.
65. Florian Jean-Pierre Claris de: Fables. — Paris. — 1792.
66. Florian Jean-Pierre Claris de: Nouvelles. — Paris. — 1792.
67. Florian Jean-Pierre Claris de: Oeuvres. — Paris. — 1789-1807. — 24 vol.
68. Florian Jean-Pierre Claris de: Le Théâtre Italien. — Paris. — 1784. — 2 vol.
69. Fontaine N.: L'histoire du Vieux et du Nouveau Testament. — Paris. — 1670.
70. Fontana J.: Architecture... — Paris. — 1765.
71. Fontenelle Bernard Le Bivier de: Oeuvres, édition augmentée avec suite. — Paris. — 1761. — 11 vol.
72. Fontenelle Bernard Le Bivier de: Oratoires. — Paris. — 1767. — 12 vol.
73. Sales François de: L'esprit. — Paris. — 1639-1641. — 6 vol.
74. Galland Antoine: Les mille et une nuits, contes arabes (traduits en français par A. Galland). — Paris. — 1704-1717. — 12 vol.
75. Helvétius Claude-Adrien: De l'esprit. — Paris. — 1758.
76. Herodote: Histoire (traduite du grec par Pierre Saliat).
77. Homère: L'Illidée.
78. Homère: L'Odyssee.
79. Horatié: Oeuvres.
80. Hume David: Histoire de la maison Stuard. — 1754-1756. — 6 vol.
81. Hume David: Histoire de la maison Tvaier. — 1759. — 6 vol.
82. Hume David: Histoire de la maison de Plantagenet. — 1761. — 6 vol.
83. La Bruyère Jean de: Les caractères. — Paris. — 1688. — 3 vol.; Paris. — 1694-1802.

84. La Fontaine Jean de: Contes et nouvelles en vers. — Paris. — 1762. — 3 vol.
85. La Fontaine Jean de: Fables. — Paris. — 1668-1791. — 2 vol.
86. La Martinière B. de: Grand Dictionnaire géographique. —
87. La Rochefoucauld François de: Réflexions ou sentences et maximes morales. — Paris. — 1665. — 12 vol.
88. Le galère Farnese.
89. Le missel romain, latin et français. — Paris. — 1722.
90. Le Prince — Beaumont Marie I. de: Magasin des enfans ou dialogues d'une sage gouvernante avec ses élèves de la première distinction. — Lyon. — 1758. — 4 vol.
91. Le Sage Alain-René: Histoire de Gil Blas de Santillane. — Paris 1747. — 4 vol.
92. Le Sage Alain-René: Le Théâtre de la Foire, ou l'opéra — comique. — Paris. — 1721-1737. — 10 vol.
93. Le Sage Alain-René: Nouvelle traduction de Roland l'amoureux de Matheo Marie Boiardo, conte di scandiano. — Paris. — 1717. — 2 vol.
94. Locke John: De l'éducation des enfans.
95. Mainzennon F. de: Lettres écrites de 1655-1719. — Paris. 1729. — 9 vol.
96. Marchand Prosper: Dictionnaire historique ou mémoires critiques et littéraires sur la vie et les ouvrages.... — La Haye. — 1758.
97. Marmontel Jean-François: Contes moraux. — La Haye. — 1761. — 4 vol.; Amsterdam 1765.
98. Marmontel Jean-François: Oeuvres complètes: édition revue et corrigée par l'auteur. — Paris. — 1787. — 17 vol.
99. Marot Jean: Cours d'architecture: l'architecture française ou recueil des plans des églises, palais, hôtels et maisons particulières de Paris. — Paris. — 1727.
100. Marot Jean: Peintures de salles et d'escalier. — Paris. — 1730.
101. Marot Jean: Vue... de belles maisons de France. — Paris. — 1728.
102. Mascaron Jules: Sermons de Mascaron. — Paris. — 1703. — 14 vol.
103. Massillon Jean-Baptiste: Sermons. — Paris. — 1740. — 14 vol.
104. Milton John: Le paradis perdu.
105. Molière Jean-Baptiste: Critique de l'école des femmes. — Paris. — 1663.
106. Molière Jean-Baptiste: La Henriade. — Paris. — 1728.
107. Molière Jean-Baptiste: Oeuvres de Molière. — Paris. — 1773. — 6 vol.
108. Montaigne Michel Eyquem de: Essais. — Bordeaux. — 1750.; Les essais, nouvelle édition, augmentée de quelques lettres de l'auteur, par Pierre Coste. — Londres. — 1724. — 3 vol.
109. Montaigne Michel Eyquem de: Essais, édition de Paris de 1783. — 3 vol.
110. Montesquieu Charles Louis de: Lettres persanes. — Amsterdam. — 1730-1761.
111. Montesquieu Charles Louis de: De l'esprit des Lois. — Paris. — 1748.
112. Montfaucon Bernard de: L'antiquité expliquée et représentée en figures. — Paris. — 1719. — 5 vol.; Paris. — 1724 plus supplé-

ment. — 24 vol.

113. Moréri L.: Le grand dictionnaire historique. — Paris. — 1740-1774. — 6 vol.

114. Nollet: Leçons de physique expérimentale.

115. Ovide: Métamorphoses d'Ovide.

116. Palladio Andrea: Architecture. — Paris. — 1580.

117. Pascal Blaise: Pensées sur la religion et sur quelques autres, sujets, qui ont esté trouvées après sa mort parmi ses papiers. — Paris. — 1669-1758. — 2 vol.

118. Paul Vicent de: Esprit de saint.

119. Persius A. P. F.: Satyres.

120. Plinius C. P. C.: Lettres.

121. Plutarque: Les vies des hommes glorifiers.

122. Potocki Jean: Voyage dans l'Empire de Maroc, fait en l'année 1791, suivi du voyage de Hafez, — Warszawa. 1792.

123. Potocki Jean: Recueil de Parades. — Warszawa. — 1793.

124. Potocki Jean: Chronique, mémoires et recherches pour servir à l'histoire de tous les peuples slaves. — Warszawa. — 1796.

125. Potocki Jean: Voyage en Turquie et en Égypte fait en l'année 1784. — Warszawa. — 1784.

126. Quesnel Pasquier: Oratoires de Quesnel. — Paris. — 1700.

127. Racine Jean: Oeuvres. — Londres. — 1723. — 2 vol.

128. Rousseau Jean-Baptiste: Esprit maximes et principes. — Neuchâtel. — 1764. — 1 vol.

129. Rousseau Jean-Baptiste: Lichfield. — Londres. — 1780. — 1 vol.

130. Rousseau Jean-Baptiste: Les confessions, suivies des Rêveries du promeneur solitaire. — Genève. — 1782-1798.

131. Rousseau Jean Baptiste: Oeuvres posthumes, ou recueil de pièces manuscrites pour servir de supplément aux éditions publiées pendant sa vie. — Genève. — 1781-1783.

132. Savary C.: Lettres sur l'Égypte. — Paris. — 1786. — 3 vol.

133. Scamozzi Vincenzo: Architecture: idea del l'architecture universale. — Paris. — 1615.

134. Scarron Paul: Les oeuvres. — Paris. — 1659-1752. — 2 vol.

135. Senèque: Traité de la vie heureuse.

136. Sévigné Marie de: Lettres de Madame Rabutin-Chantal, marquise de Sévigné à Mme la comtesse de Grignan, sa fill. — Rouen. — 1725. — 2 vol.; 1806. — 11 vol.

137. Socrate: Oeuvres: Voltaire, Socrate: Ouvrage dramatique traduit de l'anglais defen M. Thomson. — Amsterdam. — 1759.

138. Solignac P. J. de: Histoire de Pologne. — Paris. — 1750. — 5 vol.

139. Sulla Lucius Cornelius: Mémoires.

140. Théâtre de la grand.

141. Théâtre de la grand, Théâtre du monde.

142. Theophraste: Les Caractères de Theophraste deux exemplaires au volumes 3.

143. Touche M. de la: L'art de bien parler françois. — Amsterdam. — 1760. — 2 vol.

144. Trotz A. M.: Nouveau dictionnaire françois, allemand et polonoise. — Paris. — 1744-1747. — 2 vol.

145. Vignola (właśc. Giacomo Barozzi): Cours d'architecture. —

1562. — 2 vol.

146. Vita et doctrina Jesu Christi. — Viennae. — 1667.

147. Voltaire: Candide ou l'optimisme: traduit de l'allemand de Mr le docteur Ralph. — Genève. — 1759-1761. — 1 vol.

148. Voltaire: Catilina, ou Rome sauvée tragédie. — Berlin. — 1752.; Dresde. — 1753. — 1 vol.

149. Voltaire: Essai sur les moeurs. — 1756.

150. Voltaire: Le siècle de Louis XIV. — Berlin. — 1751.; Dresde. — 1753. — 2 vol.

151. Voltaire: La Pucelle d'Orléans, poème divisé en quinze livres. — Louvain. — 1755.

152. Voltaire: Oeuvres: nouvelle édition, revue, corrigée et considérablement augmentée par l'auteur. — Dresde. — 1752. — 7 vol.

153. Voltaire: Oeuvres. — La Haye. — 1728.; — Dresde. — 1748.

154. Voltaire: Tancredé, tragédie envers et en cinq actes. — Genève. — 1760-1761. — 1 vol.